

СТРАТЕГИЯ ЗА ОПАЗВАНЕ И СТОПАНИСВАНЕ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА ОБЩИНА ХИСАРЯ

*Приета с Решение № 248, взето с Протокол № 15 на заседание на Общински съвет Хисаря,
състояло се на 17.11.2020 г.*

СЪДЪРЖАНИЕ:

I. УВОД

1.1. Нормативна уредба

II. ВИЗИЯ

III. АНАЛИТИЧНА ЧАСТ

- 1. Състояние на недвижимите културни ценности на територията на община Хисаря**
 - 1.1. Физикогеографска и климатична характеристика на община Хисаря**
 - 1.2. Кратка историческа справка за района на община Хисаря**
 - 1.3. История на проучванията на археологическите обекти в община Хисаря**
 - 1.4. Фактическо състояние на недвижимите културни ценности (НКЦ) на територията на община Хисаря**
 - 1.5. Класификация на НКЦ според възможностите им за експониране**
 - 1.6. Степен на използваемост на археологическите обекти**

IV. КОНТЕКСТ НА НКЦ В ОБЩИНА ХИСАРЯ

- 4.1. Административен и управленски контекст**
 - 4.1.1. Национални, областни и общински стратегии и планове в сферата на НКЦ**
 - 4.1.2. Програми и проекти за опазване на НКЦ в община Хисаря**

V. СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ

VI. ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ

I. УВОД

Разработването на стратегия за опазването и стопанисването на недвижимите културни ценности (НКЦ) на територията на община Хисаря е сложен и многообразен процес. За неговата реализация е необходим екип от специалисти, които имат отношение и необходимите познания както към НКЦ, така и към развитието на туризма в общината.

Досега в община Хисаря не е разработвана стратегия за опазване и стопанисване на НКЦ. Този проблем бегло е обхванат единствено в „Общинския план за развитие на община Хисаря за периода 2014 – 2020 г.“, в който са отбелязани част от археологическите забележителности, като елемент от развитието на туризма в общината.

Сложността от разработването на общинска стратегия, свързана с опазването на НКЦ се поражда най-вече от липсата на „Национална стратегия за опазване на НКЦ“. За съжаление тази стратегия е все още в проект и не може да се използва като нормативен документ, който да дава насоки при съставянето на подобни стратегии на по-ниски нива.

Предложеният „Проект на стратегия за стопанисване и опазване на НКЦ“ в структурно отношение представлява примерен вариант, в който е поставена целта на стратегията и основните насоки за постигане на крайни положителни резултати.

1.1. Нормативна уредба

Разработването на „Стратегия за стопанисване и опазване на НКЦ“ на територията на община Хисаря се осъществява на базата на следните нормативни документи:

- Закон за културното наследство
- Закон за закрила и развитие на културата
- Правилник за провеждане на теренни археологически проучвания

II. ВИЗИЯ

Неоспорим е факта, че по отношение на НКЦ община Хисаря е една от малкото общини в България, в която са съсредоточени голям брой археологически обекти от всички исторически епохи. Значителна част от тези обекти по археологически път са проучени. Малко са на брой тези, които са социализирани и достъпни за посещение. Повечето от археологическите обекти са изоставени на произвола на съдбата и на пагубната иманярска интервенция.

Основните усилия на предложената стратегия ще бъдат насочени към създаването и изграждането на система от мерки за опазване на културното наследство, която да има за основа разпределението на отговорностите между държавата, общината и гражданското общество. Визията ни в дългосрочен план ще бъде да положим максимални усилия за съхраняването на НКЦ на община Хисаря за идните поколения и да ги превърнем в трайно печеливш туристически продукт.

III. АНАЛИТИЧНА ЧАСТ

1. Състояние на недвижимите културни ценности на територията на община Хисаря

1.1. Физикогеографска и климатична характеристика на община Хисаря

Хисарската котловина заема част от преходната област между Горнотракийската низина и източната част на Същинска Средна гора. На север се издига Средногорският масив и връх Карасиврия (1,025 м), а на юг теренът плавно се разстила към равното и плодородно Тракийско поле. На запад котловината е загърната от планинските възвишения на Същинска Средна гора, а на изток край нея бавно се извира р. Стряма. Средната надморска височина на Хисарската котловина е 370 м, а общата площ, която тя заема, е около 20 кв. км.

Котловината се е образувала по времето на ранния терциер, при хлътването на големия масив между Средна гора и Родопите. Твърде вероятно е Хисарската котловина да е представлявала дъно на езеро. Нейното разположение в северната дислокационна линия на това хлътване е благоприятствано от наличието на богато термоминерално находище.

В геоложко отношение Хисарската котловина се състои от различни по вид и състав гранитни, гранитогнайскови и кристалинни шисти, а над тях следват алувиални и дилувиални почви. Повърхностните скали са силно гнайсифицирани, което ги прави не особено силни при използването им за строителен материал. В северната и в северозападната част скалите достигат до повърхността на земната кора, поради което почвите са каменисто-песъкливи, водопропускливи и слабо плодородни. Хумусният слой е тънък и дава възможност за отглеждане единствено на маслодайни култури и лозя.

В южната част на котловината теренът е равнинен, с дебел и плодороден хумусен пласт, благоприятен за развитие на зърнопроизводство, зеленчукопроизводство и овощарство. Стара планина и Средна гора предпазват Хисарската котловина от студените северни ветрове. Климатът е сравнително мек, умерено континентален. Относителният наклон на терена от север към юг не позволява формирането на много ниски минимални температури. Въпреки това обаче след студени полярни нахлувания и продължително антициклонално време в ясни и тихи нощи долинният характер на местността е предпоставка да се наблюдават и температури под -10°C .

В биоклиматичен аспект пролетта настъпва от момента на устойчиво задържане на температурата на въздуха над 5°C . В Хисарската котловина температурата на въздуха преминава тази граница в края на първата десетдневка на март. Пролетта е относително по-прохладна от есента. Средната месечна температура на централния пролетен месец - април, е 12°C , което е с около 1°C по-ниско от симетричния му месец октомври. В изключително топли години максималната температура може да достигне до 24°C през април, а след студени нахлувания при устойчиво антициклонално време могат да се наблюдават и температури около 0°C . Пролетните валежи са по-големи в сравнение със зимните и есенните и за района те са около 160 мм на кв. м. Най-дъждовен пролетен месец е май със средна месечна сума на валежите около 70 мм.

Лятото е умерено топло. През месеците юли и август средната месечна температура е около 23°C . Най-високите температури през лятото рядко превишават 34°C . Температурата на въздуха преминава устойчиво над 15°C в края на първите пет дни от месец май и се задържа до началото на октомври. Тази температура се наблюдава средно около 153 дни от годината.

През лятото около 28-29 дни небето е ясно. Летните валежи в района са около 180-190 мм или средно около 23 дни са дъждовни.

Забележително явление за Хисарската котловина е липсата на мъгли. През годината има средно около 10-12 краткотрайни мъгливи дни. Малкото облачни и мъгливи дни, както и откритият на юг траен широк хоризонт, са предпоставка за продължителност на слънчевото греене. Въздухът е сух със средна относителна влажност 70%.

Мекият климат, без много студени зими, приятните прохладни лета, топлата и тиха есен са чудесна предпоставка за почивка през всички годишни сезони. Характерът на климата в съчетание с термоминералното находище благоприятстват в Хисарската котловина да се развият спортно-рекреационна и балнеолечебна дейност.

1.2. Кратка историческа справка за района на община Хисаря.

Природата е дарила щедро Хисарския край. Благоприятният климат и топлите минерални води са привлекли вниманието на човека по тези места от най-дълбока древност. Хората са отседнали трайно тук още през епохата на докласовото общество. Праисторическите селища, открити в района на гр. Хисаря и неговата околност се датират от V хил. пр. Хр. Тогавашното население основно се е занимавало със земеделие и лов. Съчетанието на планински с равнинен полски терен е изключително благоприятна предпоставка за преживяването на човека от тези далечни времена. Неслучайно праисторическите селища са били изградени в южната, равнинна част на Хисарската котловина. Типични в това отношение са проучените чрез археологически разкопки селища от новокаменната епоха в гр. Хисаря и с. Черничево. Селището в Хисаря, възникнало край топлите минералните извори, е продължило своето съществуване и през следващите хилядолетия. Още тогава хората са оценили целебната сила на минералната вода и са се заселили трайно около изворите. От тогава до днес животът около минералните извори не е прекъсвал.

През I хил. пр. Хр. Хисарската котловина е била населявана от тракийското племе беси. Тракийското селище при днешния гр. Хисаря е било ситуирано на слънчевата тераса над извора “Момина сълза”. Откритите предмети (глинени съдове и монети) показват, че това селище е поддържало търговски контакти с градовете от Черноморския и Егейския свят.

Друго голямо тракийско селище, което е представлявало своеобразен търговски център – εμποριών (емпорион - тържище), е било разположено в района на село Кръстевич. Намерените при археологическите разкопки вносна (гръцка) керамика и сребърни монети, сечени в градовете Кизик, Неаполис, Енос и на о-в Тасос (Гърция) красноречиво отразяват регламентираните търговски взаимоотношения на това селище с градовете от Древна Гърция през периода VI – IV в. пр. Хр. Особено показателни в това отношение са светилището и храмът от V в. пр. Хр., разположени в местността Секизхарман край с. Кръстевич. Те са изградени по образец на древногръцките храмове от класическата епоха с колони и капители в йонийски строителен ордер. Храмът е бил покрит с масивни, червеноангобирани керемиди, завършващи с антефикси, украсени с йонийска кима.

През V – IV в. пр. Хр. тракийските селища от Хисарската котловина са влизали в пределите на Одриската държава. За това, че траките са оценили благоприятните физико-географски и климатични условия в този район, говорят монументалните храмове и гробници, открити край селата Паничери и Старосел както и уникалната владетелска резиденция, разположена северно от с. Старосел, на Средногорския връх „Кози грамади” (1361 м надморска височина).

През 46 г. Тракия е завладяна от римляните и превърната в римска провинция. Данните от един надпис на латински език, произхождащ от Хисаря свидетелстват, че през 135–136 г., по времето на император Хадриан районът около хисарските минерални извори е бил обявен за императорско владение (*Augustae*) със собствени граници. Това императорско владение имало особен статут и било подчинено лично на императора. Още през средата на II в. при днешния извор „Момина сълза” започнало строителството на голяма римска баня с нимфеум. Лечебната сила на минералните извори добила популярност в целия античен свят. Да се лекуват тук идвали хора от всички краища на обширната Римска империя. През 293 г. император Диоклециан (284-305 г.) обявил владението около хисарските минерални извори за град с име Диоклецианополис. В периода IV – VI в. градът освен водолечебен център се е издигнал и като важно християнско средище (седалище на епископ) във Филипополската епархия. Не случайно на територията на община Хисаря са открити толкова много раннохристиянски базилики (църкви).

След завлазяването на Тракия от римляните съществуващите в района на Хисарската котловина тракийските селища са били устроени по нов образец. Те са влизали в административната територия на новоосновения римски град. Населението от тези селища основно се е занимавало със земеделие и скотовъдство. Получената селскостопанска продукция е имала сигурен пазар. Тя е била предназначена за изхранване на стотиците гости, дошли на лечение в римския град Диоклецианополис.

След VI в. Диоклецианополис постепенно започва да запада, което е резултат от цялостния упадък на ранната Византийска империя през този период. Системните и опустошителни нашествия на авари и славяни разклащат основите на Византия. Тя не е в състояние да противодейства на зачестилите варварски набези. След редица неуспешни битки постепенно Византия отстъпва земите между р. Дунав и Стара планина, където през 681 г. се основава новата Българска държава.

Античните постройки и укрепителната система на Диоклецианополис започват да служат на новосъздаденото славянобългарско селище. Как се е казвало това селище, все още не е ясно, но при всички случаи то е влизало в пределите на Първата и Втората българска държава. Средновековното българско селище при днешния град Хисаря, както и възникналите средновековни селища в региона са били съставна част от административната територия на средновековния град Копсис (при кв. „Анево” на гр. Сопот), който е бил най-важната административна единица в областта през периода XII – XIV в. Най-голямото средновековно селище в Хисарската котловина през този период е това при с. Красново, известно като „Красновското кале”. То е било снабдено със солидна крепостна стена и е представлявало част от средновековната отбранителна система, изградена по южните склонове на „Панагюрска Средна гора”.

През 1364 г. османските турци завладяват град Пловдив. По това време под турска власт падат и всички селища в Хисарската котловина. В началото на XVII в. около извора „Момина сълза” дошлите анадолски преселници образували малко турско селище, което нарекли Хисар (Крепост). Благодарение на лековитите минерални води турското селце Хисар бързо добило популярност из цялата Турска империя. Тук идвали на лечение видни турски личности, бейове и паши от Пловдив, Татар Пазарджик, Одрин и Цариград.

В селата от Хисарската котловина живеело будно българско население, което се включило активно в борбата срещу турските завоеватели. Създадени са тайни революционни комитети за подготовката на предстоящото всенародно въстание. След избухването на

Априлското въстание от 1876 г. голяма част от селата в околността били опожарени, а населението отведено на заточение.

1.3. История на проучванията на археологическите обекти в община Хисаря

Развалините на античния град при хисарските минерални извори, отстоящи встрани от главните пътища, остават незабелязани от пътешественици и изследователи до края на XVIII в. Информация за тях започва да се появява едва към първата половина на XIX в. Първото кратко описание на запазените останки от античния град при хисарските минерални извори е това на гръцкия учител в гр. Пловдив - Георги Цукала от 1851 г. В книгата си за историята на гр. Пловдив той съобщава, че градът е бил обграден с много добре запазена крепостна стена, а във вътрешността са се виждали зидове от големи постройки.

През 1892 г. френският археолог Албер Дюмон в труда си за Тракия дава сведения и за археологическото наследство при Хисаря. Дюмон е първият учен, който прави опит за научно тълкуване на запазените археологически паметници, разположени при хисарските минерални извори.

По-подробна информация за античния град при Хисаря е тази на чешкия историк Константин Иречек. По време на своето пътуване из Средна гора през 1883 г. той посещава Хисаря и проучва видимите останки от добре запазените крепостни стени. К. Иречек пръв се спира и на въпроса за локализацията на античния град при Хисаря. Според него на това място се е намирал римският град Диоклецианополис. Малко по-късно обаче той се отказва от това свое предположение и погрешно отъждествява Диоклецианополис с тържището Пизос, при с. Димитриево, Чирпанско.

В едно свое изследване от 1885 г. информация за античната крепост при Хисаря дават и неуморните изследвачи на българските древности – братя Шкорпил.

Първите редовни археологически разкопки на античния град при хисарските минерални извори са проведени през 1909 г. и са свързани с името на известния български археолог Богдан Филев. Проучванията си Филев съсредоточава около южната крепостна порта, южната крепостна стена и изградената в нейната западна половина двукорабна раннохристиянска базилика. Определено може да се каже, че разкопките на Б. Филев при Хисаря са едни от първите в неговата научна кариера. В публикацията си: „Хисарската крепост в Пловдивско и нейната базилика”, излязла от печат през 1911 г. Филев предлага и първия цялостен план на античната крепостна стена при хисарските минерални извори.

През 1912 г. към старините при Хисаря проявява интерес и П. Мутафчиев, който проучва две раннохристиянски базилики, разположени северно от античния град при Хисаря (дн. кв. Веригово).

Частични археологически разкопки на една крепостна кула и на една раннохристиянска базилика (№ 2) при Хисаря провежда през 1921 г. и Кръстьо Миятев. Твърде интересни сведения за хисарската крепост обнародва и Иван Велков. През 1928 г. при строителни работи в минералната баня „Момина баня” е открит тухлен надпис на латински език, изграден в масивен зид от римска постройка. Надписът е от времето на императорите Максимиан Галери и Лициний и е датиран от 308 г.

През 1936 г. В. Иванова провежда археологически разкопки в Хисаря и проучва три раннохристиянски базилики. На базата на резултатите от изследванията авторката приема, че античният град при Хисаря е бил в своя най-голям разцвет в периода IV – VI в.

По-значителни разкопки за изследване на богатото археологическо наследство при хисарските минерални извори провежда Димитър Цончев. Резултатите от своите проучвания

той обнародва през 1937 г. в обширния си труд: „Хисарските бани. Географски, исторически и археологически очерк”.

В периода от 1960 г. до 1990 г. археологическите изследвания на античния град при хисарските минерални извори са свързани с името на дългогодишния директор на археологическия музей в гр. Хисаря и радетел на археологическото богатство на града – Костадин Маджаров. Негово дело са цялостното проучване на укрепителната система на античния град и значителна част от градоустройството и архитектурата му. Резултатите от научноизследователската си дейност в Хисаря К. Маджаров публикува в монографичното издание „Диоклецианополис” Том I. На базата на историческите извори и дългогодишните археологически разкопки в античния град при хисарските минерални извори К. Маджаров по категоричен начин стига до заключението, че монументалните останки от антични градежи при Хисаря са принадлежали на един от най-големите късноантични градове в провинция Тракия – Диоклецианополис.

През 1960 г. при строеж на курортната поликлиника в централната градска част се попада на твърде интересен археологически обект – праисторическо селище от V – IV хил. пр. Хр. Резултатите от археологическите разкопки, проведени от Петър Детев доказаха, че римският и ранновизантийски град при хисарските минерални извори е наследник на праисторическо селище още от новокаменната епоха.

Ценен научен резултат от археологическите разкопки, проведени в Диоклецианополис беше и локализирането на тракийско селище от предримската епоха. То е разположено в ЮЗ част на града в непосредствена близост до термоминералното находище.

Дългогодишните археологически проучвания, проведени на територията на античния град Диоклецианополис дадоха възможност да се изяснят редица важни въпроси, отнасящи се до материалната и духовната култура на населението, обитавало района на минералните извори при Хисаря и през епохата на българското средновековие. Средновековното българско селище е проучено от Иван Джамбов, който обнародва получените резултати в самостоятелна книга: „Средновековното селище над античния град при Хисаря”, излязла от печат през 2002 г.

Нов етап в изследването на Диоклецианополис настъпи след 1976 г., когато с решение № 199 на МС античният град при Хисаря е обявен за НАР. Това даде възможност за етапно и цялостно провеждане на редовни археологически разкопки. В резултат на системните проучвания бяха основно изяснени проблемите, свързани с укрепителната система на града и редица въпроси от неговото градоустройство и архитектура.

В годините 1982 – 1985 беше открит и амфитеатърът на Диоклецианополис. Той е разположен на 50 м югозападно от римския бански комплекс.

Изследванията на амфитеатъра на Диоклецианополис показват, че в случая е налице сравнително малък провинциален амфитеатър, който носи типичните белези на късноантичното строителство. Неговото изграждане следва да се отнесе към края на Шв.

Със своето термоминерално находище Диоклецианополис е бил важно лечебно средище в пределите на римската империя.

През последните години археологическите разкопки в Диоклецианополис са съсредоточени към проучване на термалния комплекс на античния град, разположен в неговата централна част. Комплексът заема площ от около 3000 кв. м. Началото на археологическите проучвания на термите на Диоклецианополис е поставено през 1935 г. от Д. Цончев. Откритата от Цончев архитектура е интерпретирана като самостоятелна римска

баня в парк „Момина сълза“, която според него е била изградена през втората половина на IV в.

През 1993 г. започнаха редовни археологически проучвания на термите на Диоклецианополис от екип на Археологическия музей в гр. Хисаря с ръководител Митко Маджаров. Резултатите от разкопките показваха, че в случая се касае не до отделна римска баня, а до значителен термален комплекс, който е бил захранван с минерална вода от три естествени водоизточника, разположени в самия комплекс. Изследванията прецизираха изграждането на термалния комплекс на Диоклецианополис и показваха, че строителството на това монументално термално съоръжение е започнало през втората половина на II в. По това време то е изпълнявало ролята и на нимфеум (светилище на нимфите). Впоследствие първоначално изградената римска баня е била разширена на изток, запад и юг, за да се превърне през средата на IV в. в един от най-големите лечебни комплекси на Балканите, който се е простирал на площ от над 0,3 хка.

Нови данни за укрепителната система на Диоклецианополис бяха получени през 2005 г., когато при трасирането на дренажна отводнителна система на римските терми в парк „Момина сълза“ при пресичането на южната крепостна стена беше установено, че на това място е имало още една, неизвестна досега на археологическата наука южна крепостна порта. Тя се намира на югозападния ъгъл на крепостта на Диоклецианополис.

Досегашните археологически проучвания на укрепителната система на Диоклецианополис категорично установиха, че видимата днес южна крепостна порта, която е придобила емблематичност за съвременния курортен град Хисаря е била издигната на това място след построяването на крепостната стена на Диоклецианополис. Това по всяка вероятност е станало през втората половина на IV в., когато по цялото протежение на южната крепостна стена е бил изграден казармения комплекс на античния град. Новооткритата порта в ЮЗ ъгъл на крепостта всъщност е била първоначалната порта на южната крепостна стена. Тя е била построена на това място поради факта, че в тази част на града е концентрирано термоминералното находище, поради което на сравнително малък периметър са били съсредоточени най-представителните и атрактивни постройки на Диоклецианополис – внушителен термален комплекс, амфитеатър, монументална обществена сграда (вероятно резиденция) и още няколко непроучени масивни постройки. Това място е представлявало средище и своеобразен притегателен център на обществения и културния живот на Диоклецианополис. Следвайки конфигурацията на терена най-практично и удобно е било портата да бъде разположена там, където още при влизането в града по най-бърз начин е можело да се стигне до гореспоменатия архитектурен ансамбъл. Освен това поради естествения нисък терен при портата крепостната стена в тази част вероятно е била най-висока и охраната на крепостна порта на това място е била най-сигурна. За тази цел като допълнителни отбранителни съоръжения на портата са служили високо издигащите се над нея кули №№ 12 и 13. Не случайно на това единствено място и крепостната стена е била най-широка – 4,00 м.

Построен около богато термоминерално находище през периода IV – VI в. Диоклецианополис е бил не само водолечебен център, но и важен християнски град – седалище на епископ. По това време в града се е развило забележително църковно строителство. Диоклецианополис е един от малкото римски градове в България, в който са били построени толкова голям брой раннохристиянски култови сгради.

Проследяването на хронологичното развитие на базиликите в Диоклецианополис показва, че в града християнската религия е проникнала твърде рано. Още през първата

половина на IV в. са били построени две базилики с полукръгли абсиди. Откритите десет базилики в Диоклецианополис са красноречив показател за интензивния духовен и културен живот на града през периода IV – VI в. В тях се наблюдават всички характерни черти на раннохристиянската базиликална архитектура.

Археологическите проучвания в Диоклецианополис досега са установили наличието на пет некропола в античния град. Те са били разположени извън укрепената част на града, като по-късно при неговото разширение някои от тях са останали в градските квартали. Повечето от гробниците са открити при случайни изкопни работи. Най-голямата засега проучена гробница е известната „Римска гробница, която е открита през 1957 г. от Хр. Джамбов.

Освен в гр. Хисаря археологически проучвания са провеждани и продължават да се провеждат и в останалите населени места от общината. Повечето от тях имат спасителен характер и са свързани с изследването на надгробни могили, попаднали под иманярската инвазия.

Началото на тези проучвания датира от 1925 г. и е свързано с името на проф. Ив. Велков. Той разкопава една надгробна могила - известната „Рошава могила” при с. Старосел, която е част от големия тракийски могилен некропол, разположен край с. Старосел.

През 60-години на XX в. значителни по мащаб археологически изследвания на територията на днешната община Хисаря провежда Димитър Цончев. Той прави прецизно теренно обхождане и на принципа на археологическа карта регистрира констатираните от него археологически обекти. Получените резултати Цончев публикува в труда си „Археологически паметници по южните склонове на Панагюрска Средна гора”, излязла от печат през 1963 г. Това изследване на Цончев е актуално и днес.

През 1976 г. Археологическият музей в гр. Хисаря организира редовни разкопки на една праисторическа селищна могила, разположена в местността Манастира, при с. Черничево. Разкопките са ръководени от Петър Детев, който на базата на получените резултати датира селището от V хил. пр. Хр.

През 80-те години на XX в. пак от музея в гр. Хисаря са организирани редовни археологически разкопки на една твърде интересна средновековна крепост: „Красновско кале” разположена северно от с. Красново. Разкопките са ръководени от Иван Джамбов – по това време служител в АМ – Хисаря.

Периодът след 1990 г. е характерен с интензивното разкопаване на надгробни могили в района на община Хисаря и работата на „ТЕМП”, под ръководството на Георги Китов. През първите години е разкрит и проучен големия могилен некропол, разположен в местността Дъбравата, северно от с. Красново. В хронологическо отношение могилите обхващат най-общо периода от IV в. пр. Хр. до началото на IV в. сл. Хр.

Интересни резултати бяха получени при археологическите разкопки на три надгробни тракийски могили от IV в. пр. Хр. разположени в местността Маньов дол, северно от с. Старосел. Разкопките се проведеха под ръководството на Костадин Кисъв и Митко Маджаров. Тези разкопки всъщност бяха прелюдия към разкриването след 2000 г. на известните тракийски гробници при селата Старосел, Мътеница, Паничери и Старо Железаре под ръководството на Г. Китов. Резултатите от археологическите разкопки са добили значително обществено достойние, а гробниците в „Четиньова могила” и „Хоризонт” са експонирани и превърнати в туристическа дестинация. По своето вътрешно архитектурно оформление твърде интересна е гробницата в „Недкова могила”, разположена в местността Орешака, западно от с. Паничери.

През този период експедиция „ТЕМП“ проведе археологически разкопки и в землището на с. Старо Железаре. В „Чолакова могила“ беше открито подмогилно съоръжение, което е интерпретирано от Г. Китов като „астрономическа обсерватория“? По отношение предназначението на това съоръжение през последните години се появиха странни тълкувания от редица неспециалисти археолози и любители на сензациите в областта на археологията, които подеха рекламна кампания и стигнаха дотам, че без никаква научна обосновка унифицираха подмогилното съоръжение в „Чолакова могила“ с прочутия „Стоунхендж“ в кралство Великобритания.

Пак през 2000 г. се проведе археологически разкопки на т.н. „Голямата могила“ при с. Паничери, в резултат на които под могиления насип беше установено култово съоръжение от V в. пр. Хр. (храм с анти). Разкопките имаха спасителен характер. Те се организираха от АМ – Хисаря под ръководството на М. Маджаров.

През 2002 г. екип от АМ – Хисаря проведе спасителни разкопки на други две надгробни могили от IV в. пр. Хр. в района на с. Черничево. В едната от тях беше намерен глинени сервиз, състоящ се от аскос и три канички.

След 2005 г. АМ в гр. Хисаря насочи своите усилия в областта на селищната археология от предримската епоха. В района на с. Кръстевич беше открит важен за археологическата наука обект – селищен и търговски комплекс от V – IV в. пр. Хр. Сред научните среди този обект вече е добил известност. Резултатите от разкопките на обекта при с. Кръстевич показват, че разположеното на това място селище и тържище е поддържало интензивни търговски контакти с градовете-колонии, разположени по северното Егейско крайбрежие. Главен дистрибуторен център в региона е било тържище Пистирос, разположено при с. Ватрен, Пазарджишко.

Много важно откритие при с. Кръстевич е и разположеното в близост до селищния и търговски комплекс светилище. Разкопките през 2012 г. категорично установиха, че на това място през V в. пр. Хр. е бил изграден монументален храм по прототип на древногръцките храмове от края на архаичния и началото на класическия период.

През 2005 г. екип от НИМ, с ръководител Иван Христов започна археологически разкопки в Средногорската местност Кози грамади. Беше разкрита монументална владетелска резиденция от IV в. пр. Хр. С известни прекъсвания разкопките продължиха до 2010 г., след което обектът е изоставен.

През 2016 г. пак екип от НИМ, с ръководител Иван Христов проведе археологически разкопки в местността Разкопаница, землище на с. Старосел. Бяха разкрити основите и добре запазената подова настилка на една раннохристиянска базилика от V в.

1.4. Фактическо състояние на недвижимите културни ценности (НКЦ) на територията на община Хисаря

На основание чл. 2а, ал. 1 от ЗКН археологическите обекти (движими и недвижими културни ценности) са публична държавна собственост.

Според Чл. 11, ал. (1) от ЗКН Националната система по опазване на културното наследство включва държавните и общинските органи за управление и контрол на дейностите по опазване на културното наследство, музеите, културните организации по смисъла на Закона за закрила и развитие на културата, както и Светия синод на Българската православна църква и централните ръководства на другите регистрирани вероизповедания.

С изключение на Националния археологически резерват Хисаря, който е предаден за стопанисване на Община Хисаря, всички останали НКЦ на територията на общината по закон

би следвало да се стопанисват от държавата. Физически изпълнител по поддръжката на НАР–Хисаря е Археологическият музей. Поддръжката на тракийския култов комплекс се осъществява от община Хисаря. Всички останали НКЦ са изоставени и не се стопанисват. През 2012 г. със заповед на министъра на културата Вежди Рашидов комплексът в местността Кози грамади получава статут на "Групов паметник от Национално значение".

Извършена е аварийна консервация на разкритите археологически структури в местността „Разкопаница” при с. Старосел, финансирана от винарска изба – Старосел.

1.5. Класификация на НКЦ според възможностите им за експониране

Според възможностите за експониране НКЦ на територията на община Хисаря могат да бъдат класифицирани в следните групи:

- Национален археологически резерват - Хисаря
- Проучени и социализирани НКЦ (гробниците в „Четиньова могила” и тази в могилата „Хоризонт” при с. Старосел)
- НКЦ в етап на археологически проучване (тракийско селище от V - IV в. пр. Хр. при с. Кръстевич; Светилище и храм от V в. пр. Хр. при с. Кръстевич; раннохристиянска базилика от V в. пр. с. Старосел).
- Проучени и изоставени НКЦ (Тракийска владетелска резиденция в местността Кози грамади; тракийската гробница в „Недкова могила” в местността Орешака при бившето с. Елешница; тракийската гробница в местността Маньов дол при с. Старосел; тракийското подмогилно съоръжение в „Чолакова могила” при с. Старо Железаре и др.)
- Непроучени НКЦ

1.6. Степен на използваемост на археологическите обекти

Степента на използваемост на археологическите обекти предполага тяхното разработване и превръщането им в атрактивни туристически дестинации. От НКЦ на територията на община Хисаря като туристическа атракция се използват археологическите обекти в НАР – Хисаря и двете гробници от „Тракийския култов комплекс” при с. Старосел.

IV. КОНТЕКСТ НА НКЦ В ОБЩИНА ХИСАРЯ

4.1. Административен и управленски контекст

4.1.1. Национални, областни и общински стратегии и планове в сферата на НКЦ

- Национална стратегия за културното наследство (разработен е проект, който все още не е приет)
- Стратегия за опазване и устойчиво развитие на културно-историческото наследство в Република България (Сфера 2003 г.)
- Проект за стратегия за развитието на българската култура (2019 – 2029 г.)
- Областна стратегия за развитие на област Пловдив (2014–2020 г.)- стр.151
- Общински план за развитие на община Хисаря (2014–2020 г.)
- Годишни планове за дейността на Археологически музей – Хисаря

4.1.2. Програми и проекти за опазване на НКЦ в община Хисаря

- 2005 г. Отводняване на обект „Римски терми“ – по програма „Красива България“
- 2015 г. - ПРОЕКТ: BG161PO001/3.1-03/2010/025 – Развитие на културно-историческите атракции на територията на община Хисаря

-2014/2015 г. – Аварийно укрепване на Храмов комплекс „Четиньова могила” –
Министерство на културата
- 2020 г. Спечелен проект от Община Хисаря за консервация и експониране на
обектите в НАР Хисаря:

1. Римски термален комплекс
2. Южна крепостна порта „Камилите“
3. Североизточна ъглова кула

V. СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ

Цел: Основната цел на стратегията е в дългосрочен план да се набележат необходимите мерки за изследване и опазване на богатото археологическо наследство на община Хисаря, така че то да се съхрани за идните поколения и **да се превърне в трайно печеливш туристически продукт.** За постигането на тази цел са необходими:

5.1. Проучване на археологическите обекти в община Хисаря

В рамките на стратегията да се изготви програма за проучване и изследване на археологическите обекти на територията на община Хисаря. Проучването на обектите да се степенува, като приоритет да имат тези, които в инфраструктурно отношение предлагат най-добри възможности за социализация. С цел да не се изоставят обектите на произвола на съдбата за всеки проучен археологически обект да се организира комисия от МК, която да предложи конкретни мерки за неговата консервация (включително и чрез засипване).

5.2. Мерки и действия, насочени към опазване на НКЦ на територията на община Хисаря

1. Довършване на проучванията на започнатите археологически обекти.
2. Провеждане на спасителни археологически проучвания на територията на община Хисаря.
3. Продължаване на консервационните и реставрационни работи (КРР) в Археологическия резерват чрез включването на отделните обекти от резервата в международни програми.
4. Ежегодно заделяне на достатъчно средства от страна на община Хисаря за поддържането на Археологическия резерват.
5. Поддържане в естетически вид на тракийския култов комплекс при с. Старосел.
6. Подадено е искане от Кмета на Община Хисаря до Министерството на културата „Тракийският култов комплекс“ при с. Старосел да бъде придаден за стопанисване, ползване и управление от общината.
7. Да се инициира свикването на комисия за определяне границите и статута на обект „Тракийско селище и тържище при с. Кръстевич и Светилище и храм от V в. пр. Хр. при с. Кръстевич“.
8. Да се организира комисия с представители от МК и община Хисаря, която да даде конкретни предложения за решаването съдбата на всички проучени и изоставени археологически обекти на територията на община Хисаря.
9. В рамките на стратегията да се разработят конкретни мерки за провеждане на рекламни кампании за популяризиране на НКЦ в община Хисаря и да се разработи програма за въвеждане на нови технологии при рекламирането на НКЦ.
10. В рамките на стратегията да се набележат конкретни мерки за работа с туроператорите.
11. Редовно участие на Община Хисаря в туристическите борси.

12. Към общинска администрация – Хисаря да се създаде екип от специалисти, който да работи за реализирането на задачите и основната стратегическа цел по опазване на археологическите обекти и превръщането им в печеливш туристически продукт.

VI. ОЧАКВАНИ РЕЗУЛТАТИ

6.1. Превръщането на социализираните вече археологически обекти в еталон за опазване, развитие, популяризиране и използваемост.

6.2. Увеличаване на туристическия поток в общината. Постигане на оптимална посещаемост както от специалисти, така и от любители на археологическите ценности.

6.3. Повишаване на рейтинга и имиджа на община Хисаря по отношение на опазването на НКЦ.

6.4. Интегриране на археологическите обекти в единна информационна система.

6.5. Създаване на организация за практическо обучение и специализация в областта на археологията и приложната музеология. Повишаване на интереса към изследването и опазването на НКЦ сред младите хора.

6.6. Организиране на национални и международни изяви, свързани с опазване на археологическото наследство.

6.7. Реализиране на номинация и връчване на ежегодна награда за младежко изследване на тема „Опазване на археологическото наследство”.

VII. БЮДЖЕТ ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ

Разработването на подобна стратегия е тясно свързано с ежегодно финансово обезпечаване на поставените в стратегията задачи, които от своя страна ще доведат и до постигането на крайните положителни резултати. От изключителна важност в това отношение е взаимодействието ОБЩИНА – ДЪРЖАВА.

Изготвил:

(доц.д-р М. Маджаров)